Elżbieta Wesołowska

# "The small and big deceptions : In psychology and evolutionary sciences perspective", red. A. Kwiatkowska, A. Łukasik, Rzeszów 2015 : [recenzja]

Civitas et Lex nr 4 (12), 95-98

2016

# RECENZJE / REVIEWS

**Elżbieta Wesołowska**

## *THE SMALL AND BIG DECEPTIONS: IN PSYCHOLOGY AND EVOLUTIONARY SCIENCES PERSPECTIVE*, RED. A. KWIATKOWSKA, A. ŁUKASIK, WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO, RZESZÓW 2015, SS. 222

### 1. Ogólna charakterystyka książki

Oszustwa mniejsze i większe towarzyszą ludzkości od zarania dziejów. Zdarza się, że oszukujemy innych, czasami siebie samych i bywamy oszukiwani w różnych sferach naszego życia. Doświadczeniu oszustwa towarzyszą silne emocje i może ono prowadzić do istotnych konsekwencji dla jednostek, relacji interpersonalnych, stosunków społecznych, politycznych i ekonomicznych. Autorzy artykułów zebranych w książce podejmują problematykę ważną i ciekawą, a przy tym znaną Czytelnikom z autopsji. W książce przedstawione są opracowania przeglądowe, rzetelnie referujące stan licznych badań empirycznych w odniesieniu do pytań stawianych przez Autorów, a także doniesienia z nowych badań własnych. Książkę można więc zaliczyć zarówno do nurtu prac naukowych, jak i popularyzujących wiedzę naukową w interesującym nas obszarze.

Ogólne problemy podejmowane w książce można sformułować następująco. W części pierwszej poruszane są kwestie: (1) w jaki sposób regulacja kwestii wzajemności, pomagania i oszustwa w społecznościach przyczyniła się do rozwoju indywidualnych charakterystyk psychospołecznych, norm i instytucji społecznych (Andrzej Łukasik i Magdalena Marzec); (2) jak czynniki kulturowe kształtują formy, dopuszczalność, legitymizację oszustw i kłamstw (Anna Kwiatkowska) oraz (3) jakie skutki w obrazie własnego „ja” powodują skrajna stereotypizacja i wielowiekowa dyskryminacja na przykładzie osób narodowości żydowskiej (Bożena Keff).

Część druga książki podejmuje próbę odpowiedzi na pytania: (4) jakie rodzaje oszustw bywają stosowane w grach komputerowych i czy współwystępują one z oszukiwaniem w życiu codziennym? (Grzegorz Pochwatko i Jean-Christopher Giger); (5) dlaczego obserwuje się różnice pomiędzy deklaracjami a faktycznymi

Elżbieta Wesołowska, dr hab. prof. UWM, pracownik naukowy w Katedrze Psychologii Rozwoju i Edukacji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; e-mail: ewesolowska@uwm.edu.pl

zachowaniami osób odchudzających się? Jakie są powody oszukiwania szkodzącego procesowi utraty własnej wagi? (Anna Kwiecień).

W części trzeciej znajdują się artykuły rozważające pytania: (6) jak wypaczają obraz rzeczywistości osoby depresyjne w odróżnieniu od osób zdrowych? (Elżbieta Greszta i Dorota Rakowiecka) oraz (7) jaką funkcję może pełnić samooszukiwanie w radzeniu sobie ze stresem? (Renata Sikora).

Część czwarta zawiera artykuły prezentujące wyniki badań własnych autorów dotyczących: (8) konsekwencji „framingu" – czyli jednostronnego przedstawienia złożonej sytuacji decyzyjnej (Piotr Gasparski) oraz (9) wymiarów różnic międzykulturowych, które wyjaśniałyby stosunek do kłamstw powodowanych motywami altruistycznymi i egoistycznymi (Katarzyna Cantarero i Piotr Szarota).

Oprócz powyższych kwestii ogólnych Czytelnik znajdzie w książce odpowiedzi m.in. na następujące pytania szczegółowe:

- Czym są oszustwa i kłamstwa? Jakie są ich skutki dla osób oszukiwanych i oszukujących?
- Czy zwierzęta zauważają przejawy oszukiwania?
- Które narody mają największą skłonność do oszukiwania? Które narodowości postrzegamy jako najbardziej niewiarygodne?
- W jaki sposób skrajne warunki opresji społecznej mogą doprowadzić do zafałszowań obrazu siebie samego?
- Czy skłonność do niewinnego oszustwa w grach komputerowych przekłada się na oszukiwanie w świecie realnym?
- Kogo i dlaczego oszukują osoby odchudzające się, zaniżając deklarowaną ilość spożywanych kalorii?
- Czy odrobina samooszukiwania może uchronić przed depresją? Jakie są pożytki z obniżonego nastroju?
- Jakie samooszukiwanie ułatwia radzenie sobie ze stresem?
- Którą „połowę" prawdy wystarczy ujawnić, aby skutecznie przekonać do podjęcia ryzykownej decyzji?
- Czy bylibyśmy w stanie zaakceptować kłamstwo popełnione z pobudek altruistycznych?

## 2. Charakterystyka poszczególnych rozdziałów

W rozdziale zatytułowanym **„Altriuism and deceit in social reciprocity. Evolutionary perspective" Andrzej Łukasik i Magdalena Marzec** analizują oszustwo jako przeciwieństwo altruizmu, ukazują, że oba rodzaje zachowań społecznych są rozpowszechnione i mają znaczenie przystosowawcze. Ciekawe jest pokazanie szczególnego rodzaju oszustwa – „podrabiania pokrewieństwa" („falsyfying kinship") jako sposobu na zyskanie przychylności i pomocy. Autorzy konkludują, że rozwiązywanie kwestii (regulacja) wzajemności, altruizmu i oszukiwania miały fundamentalne znaczenie dla rozwoju naszego gatunku.

**Anna Kwiatkowska** w pierwszej części opracowania **„How do others deceive? Cultural aspects of lying and cheating"** prezentuje wyniki badań

opinii publicznej w kilkunastu państwach na temat rozpowszechnienia nieuczciwości i zaufania w ich narodach oraz na temat wzajemnego postrzegania się przedstawicieli różnych narodowości pod względem predyspozycji do oszukiwania. W części drugiej analizowane są czynniki kulturowe wpływające na postrzeganie wiarygodności osób (skrypty kulturowe, logika rozumowania, koncepcje „ja", sposób autoprezentacji, specyfika języka, komunikacja niewerbalna). Szczególnie ciekawe jest w tym tekście ukazanie odmienności funkcjonowania osób pochodzących z kultury zachodniej i azjatyckiej oraz konsekwencje tych odmienności dla wzajemnych relacji takich osób.

**Bożena Keff („Uncle Jankiel, or, of self-degradation, self-hatred and meaning of the term")** analizuje różnorodne materiały źródłowe (w tym literaturę piękną, wypowiedzi polityków i postaci życia publicznego) dotyczące obrazu Żydów i stosunku do nich Polaków. W świetle tych analiz Autorka pokazuje, jak w warunkach skrajnej opresji społecznej może nastąpić szczególnego rodzaju oszukiwanie odnoszące się do siebie samego (zafałszowanie obrazu własnego „ja") i że jest to proces w dużym stopniu nieuświadamiany. Zjawisko to i jego mechanizmy analizowane jest na przykładzie narodu żydowskiego, ale zapewne może ono mieć charakter uniwersalny i można znaleźć inne grupy etniczne, mniejszościowe, dyskryminowane, których może dotyczyć.

Tekst **„Cheating in video games – causes and some consequences" autorstwa Grzegorza Pochwatko i Jean-Christophera Gigera** podejmuje problematykę bardzo aktualną, a mianowicie opisuje sposoby, rodzaje, „poziomy" oszukiwania w obszarze pochłaniającym niektórym ludziom bardzo wiele czasu, tzn. w grach komputerowych. Zawiera szczegółowy opis historii rozwoju różnego rodzaju gier komputerowych oraz wyniki badań polskich użytkowników gier. Wyniki badań autorów pokazują, że skłonność do oszukiwania w grach nie przekłada się na skłonność do oszukiwania w realnym życiu.

Artykuł **Anny Kwiecień „Cheating in the weight-control process"** analizuje w świetle przeglądu badań powody i motywy skłaniające osoby stosujące diety odchudzające do zafałszowywania danych na temat przebiegu procesu planowanej utraty wagi. A mianowicie osoby te, proszone o podanie danych samoopisowych, zaniżają dane dotyczące ilości spożywanych kalorii i zawyżają dane na temat intensywności swojej aktywności fizycznej. Oszukiwanie w takim obszarze zmniejsza efektywność utraty wagi. Pojawia się zatem ważne pytanie: dlaczego sami zainteresowani oszukują wbrew własnemu interesowi, czy czynią to świadomie, a jeśli tak, to dlaczego? Rozdział kończy się konkluzją, że dominującą motywacją osób oszukujących w tym kontekście jest potrzeba pozytywnej autoprezentacji i podtrzymania pozytywnej samooceny.

**Elżbieta Greszta i Dorota Rakowicka („The reality falsified in depression")**, analizując procesy poznawcze pacjentów depresyjnych i osób zdrowych, wykazują występujące w obu grupach osób wypaczenia w postrzeganiu siebie samych oraz otaczającego świata. Artykuł opisuje dwa modele funkcjonowania poznawczego prowadzącego do stanów depresyjnych: Aarona Becka (poznawczy model depresji) i Martina Seligmana (wyuczonej bezradności). Następnie przedstawione jest nierealistycznie pozytywne zawyżanie poczucia kontroli

nad rzeczywistością i własnych kompetencji u osób zdrowych oraz przegląd stosowanych przez nie uproszczonych strategii poznawczych. Można sądzić, że pozytywne wypaczenie rzeczywistości sprzyja utrzymaniu zdrowia psychicznego, natomiast „depresyjny realizm" służy lepszemu przystosowaniu w sytuacjach krytycznych wydarzeń życiowych. Autorki przekonują, że osoby o obniżonym nastroju (ale nie w stanie klinicznej depresji) wykazują najbardziej zbliżone do realnego postrzeganie świata i można je określić mianem „smutniejszych, ale mądrzejszych".

Artykuł **„Self-deception, cognitive and social factors modifying stress reactions"** autorstwa **Renaty Sikory** referuje badania nad psychologicznymi i społecznymi uwarunkowaniami reakcji na stres oraz determinantami stosowanych strategii zaradczych, ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska samooszukiwania się. Omawia też konsekwencje różnych sposobów radzenia sobie ze stresem. Okazuje się, że samo zachowywanie optymistycznego nastawienia, któremu nie towarzyszy podejmowanie działań zaradczych, może być samooszukiwaniem zgubnym w skutkach.

Tekst **Piotra Gasparskiego „A half-truth or a full-blown lie?"** dotyczy „framingu" polegającego na manipulowaniu sposobem przedstawienia zjawiska (poprzez uwypuklenie tylko jednego z jego aspektów), które w rezultacie kształtuje preferencje jednostki wobec danego zjawiska. Autor referuje wyniki badań własnych demonstrujących, że uwypuklenie 50% szans na powodzenie danego działania zwiększa jego preferencje w stosunku do przedstawienia przedsięwzięcia jako obarczonego 50% ryzyka, przywołuje też wiele innych prac ukazujących podobne zależności. Można więc uznać, biorąc pod uwagę predyspozycje poznawcze jednostek, że przedstawienie tylko lepszej strony medalu narzuca sposób interpretacji, a przez to jest skutecznym sposobem manipulacji i wywierania wpływu na decyzje.

Książkę kończy rozdział **„Acceptance of lying from a cross-cultural perspective. Beyond collectivism and individualism"** autorstwa **Katarzyny Cantarero i Piotra Szaroty.** Przywołane są w nim sztandarowe badania międzykulturowe (Geerta Hofstede oraz Projekt GLOBE) godne przypomnienia i popularyzacji. W badaniach własnych Autorzy podjęli próbę zastosowania wymiarów kulturowych, odmiennych niż wielokrotnie wykorzystywany indywidualizm–kolektywizm, do zrozumienia różnic w akceptacji kłamstwa. Obserwacje poczynione na próbach studentów polskich i meksykańskich pokazują, że zarówno czynniki kulturowe (a w szczególności wymiar „orientacja humanistyczna"), jak i czynniki indywidualne objaśniają różnice w akceptacji kłamstw motywowanych powodami altruistycznymi oraz egoistycznymi.

Podsumowując, sądzę, że publikacja, przedstawiając pogłębione analizy teoretyczne, referując aktualny stan badań w wielu obszarach psychologii i dyscyplin pokrewnych, a także przedstawiając współczesne badania własne Autorów, może zainteresować i zainspirować szerokie grono Czytelników.